

dr hab. Patrycja Pałka
Katedra Historii Języka i Dialektologii
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Jagielloński
email: p.palka@uj.edu.pl

Kraków, 18 grudnia 2024 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Katarzyny Jachymek pt. *Polski dyskurs harcerski. Analiza narracyjna*
napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Jolanty Klimek-Grądzkiej, prof. KUL

1. Uwagi wstępne, wybór problematyki badawczej i cele pracy

Recenzowana praca pani mgr Katarzyny Jachymek to interesujące studium łączące w sobie różne aspekty i możliwości metodologiczne współczesnej humanistyki, a konkretnie lingwistyki dyskursu zgodnej z propozycją trans- i interdyscyplinarnego programu badawczego w ujęciu Waldemara Czachura (2020). Podkreślmy, że tematyka rozprawy została trafnie dobrana, ponieważ, po pierwsze, doskonale wpisuje się ona w nakreślony powyżej dyskursologiczny nurt badań nad językiem i komunikacją, a po drugie – jak dotąd nie mieliśmy w polskim językoznawstwie monografii poświęconej analizowanym przez panią mgr Katarzynę Jachymek zagadnieniom. Celem pracy jest bowiem scharakteryzowanie dyskursu harcerskiego w Polsce (zob. s. 1, 85), a w szczególności „zbadanie, jak są w nim odzwierciedlone założenia organizacji, a następnie jak za pomocą komunikacji wpływa ona na kształtowanie postaw społecznych” (s. 1). Cel ów został w pełni osiągnięty.

2. Dobór metodologii i materiału źródłowego

Materiał źródłowy rozprawy stanowi 516 tekstów prasowych opublikowanych w latach 2017–2022 w dwóch czasopismach wydawanych przez Związek Harcerstwa Polskiego – „Czuwaj” oraz „Na Tropie”. Zebrane do analizy artykuły są powiązane ze sobą tematycznie, to znaczy zawierają treści, które służą informowaniu o działaniach i opiniach omawianej organizacji, a więc kształtowaniu właściwych dla niej postaw oraz propagowaniu harcerskich wartości i idei (zob. s. 86).

Do wskazanego powyżej celu rozprawy oraz zgromadzonego materiału językowego Doktorantka dobrała następującą metodę badawczą. Co oczywiste, punkt wyjścia stanowi pojęcie dyskursu, które, pomimo wartościowego naukowo podrozdziału na ten temat, przedstawiającego także najnowsze ujęcia tej kategorii (zob. s. 6 –37), ostatecznie definiuje się w pracy zbyt skrótowo, ogólnie, by nie rzec nawet – szkolnie. Na stronie 85 czytamy bowiem: „Za T. van Dijkiem przyjmuję, że dyskurs to tekst w kontekście, przy czym tekst może występować zarówno w formie pisanej, jak i mówionej”. W dalszej części opisu metodologii badawczej pani Katarzyna Jachymek dookreśla jednak to, czym jest dyskurs w jej analizie, pisząc o konieczności jego rekonstrukcji w trzech wymiarach – językowym, poznawczym i interakcyjnym oraz jako „immamentny zbiór właściwości danej sfery rzeczywistości” (s. 86–87). Należy zaznaczyć, że odwołania w tym rozdziale (ale również i we wszystkich innych) do wybranej literatury przedmiotu są niejasne dla czytelnika, ponieważ ze względu na zastosowany niefortunny styl przypisów (bez podawania roku publikacji) nie jest możliwe odgadnięcie, o którą konkretnie publikację danego autora Doktorantce chodzi, zwłaszcza w sytuacji, gdy tych publikacji jest więcej niż jedna.

Kolejnymi istotnymi w rozprawie pojęciami są narracja i organizacja, które wyznaczają z kolei sposób opisu badanego zjawiska, a ściśle komunikowania tożsamości danej grupy społecznej (tu: ZHP). Przyjęta narracyjna analiza dyskursu, uzupełniona perspektywą organizacyjną, pozwala w pełni, jak wyjaśnia pani Katarzyna Jachymek, nakreślić „obraz organizacji i współdzielonych historii, które tworzą spójność grupy” (s. 90). Doktorantka opiera swoje badania harcerskiej narracji – sieci narracyjnych na modelu Julia Gimeneza (2010) (zob. 90–91). Dodatkowo wykorzystuje analizę słów kluczowych, posiłkując się lingwistyką korpusową, a także metodologię opisu strategii dyskursywnych w ujęciu Patrycji Pałki (2009; zob. też Pałka 2008 – *O pojęciu strategii w komunikacji* „Polonica”, t. 29) za Marią Wojtak (2001). Choć pani Katarzyna Jachymek zwraca uwagę, że pojęcie strategii dyskursywnych odnosi się w pracach wymienionych badaczek do określonej formy dyskursu, czyli gatunku mowy (zob. 92), a więc poszczególnych wyznaczników jego wzorca, takich jak kompozycja tekstu, potencjał illokucyjny, wyznaczniki stylistyczne, temat, kreowany obraz świata, to jednak w recenzowanej rozprawie nie zajmuje się ona aspektem genologicznym badanego dyskursu i nie pokazuje, jak strategię te realizowane są i determinowane w związku z określonymi cechami gatunkowymi. Nie jest zatem, moim zdaniem, wystarczające uzasadnienie, jakie pada na stronie 92: „Definicja ta wydaje mi się właściwa ze względu na to, że analizowane przeze mnie strategię dotyczą określonych gatunków dziennikarskich (notatka, artykuł, felieton) oraz mają wpływ na realizowanie celów nadawców przez

kształtowanie określonej narracji”. Nie zmienia to faktu, że przyjęta, opisana i konsekwentnie realizowana w pracy metoda badawcza zasługuje na wysoką ocenę. Warto również podkreślić niezwykle ważne i cenne, bo świadczące o świadomości naukowej i kompetencji badacza, sformułowane na stronach 87–89 rozprawy problemy i hipotezy badawcze.

3. Kompozycja rozprawy, zawartość merytoryczna poszczególnych rozdziałów

Recenzowana praca obejmująca 246 stron składa się ze wstępu, zakończenia i pięciu rozdziałów, a także obudowy w postaci spisu wykresów i tabeli, aneksu (w formie opisu bibliograficznego artykułów prasowych wykorzystanych jako materiał źródłowy) oraz bibliografii, która jest właściwie dobrana i wykorzystana zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Strukturę tekstu oceniam bardzo pozytywnie – część teoretyczna stanowi mniej więcej jedną trzecią całości, przeważające dwie trzecie to partie analityczno-interpretacyjne. Kompozycja jest nienaganna i logiczna.

Przechodzę dalej do merytorycznej oceny zawartości poszczególnych części rozprawy. Rozdział 1. *Stan badań: dyskurs, narracja, badania organizacyjne* zawiera, zgodnie z tytułem, wyjaśnienie pojęć najważniejszych dla dalszych rozważań, metodologii i analiz. Pani Katarzyna Jachymek przedstawia wybrane zagadnienia teoretyczne w sposób bardzo umiętny, jasny dla czytelnika i syntetyczny, odnosząc się do celnie dobranych prac badaczy dyskursu, narracji i organizacji, reprezentujących różne dyscypliny naukowe w obrębie humanistyki, takich jak m.in.: Foucault, van Dijk, Czachur, Duszak, Grzmil-Tylutki, Witosz, Smoleń-Wawrzusiszyn, Pawliszak, Filar, Gimenez. Istotną wartością tej części pracy jest omawianie poszczególnych kategorii w szerokim kontekście metodologicznym oraz jako pojęcia i zjawiska wzajemnie się przenikające i uzupełniające. Moją uwagę zwrócił jedynie brak odpowiedniego wspomnienia o francuskiej szkole analizy dyskursu zgodnie z ujęciem Haliny Grzmil-Tylutki (2010; zob. *Francuska lingwistyczna teoria dyskursu. Historia, tendencje, perspektywy*). Przyjęty w tej koncepcji sposób rozumienia dyskursu bezpośrednio jest związany z perspektywą instytucjonalną, a więc organizacyjną czy wspólnotową (zob. m.in. Maingueneau 1984, 1991; zob. też Foucault 1969 (2002), Grzmil-Tylutki 2000, 2010). W ujęciu tym dyskurs łączy się bowiem ściśle z określoną dziedziną życia, ludzką aktywnością, dlatego też dostrzega się w nim instytucję społeczno-językową. Dyskurs tworzy się, jak wyjaśnia Halina Grzmil-Tylutki, czy inaczej mówiąc – „instytuuje się”, w wymiarach społecznym i językowym, które stanowią nierozzerwalną całość, oraz określa ramy, „w których muszą mieścić się: praktyka wypowiedzeniowa, status podmiotów [...], ramy przestrzenno-czasowe, zakres treści możliwej i koniecznej, okoliczności przystających do

określonego stanowiska, sposób przekazu” (Grzmil-Tylutki 2000: 13, za: Maingueneau 1991: 18; zob. też Grzmil-Tylutki 2010: 136 i in.). Dlatego też wspólnota dyskursywna winna być więc zawsze postrzegana w wymiarze instytucjonalnym, a nie czysto kulturowym (Grzmil-Tylutki 2010: 11 i in.), jest „to społeczność, która istnieje przez i w tworzeniu określonych wypowiedzi”; wspólnota funkcjonuje w dyskursie, „tworząc jeden z wymiarów wspólnej logiki. Odbija w wypowiedziach swoje zorganizowanie (instytucjonalne) i sposób funkcjonowania, ale równocześnie jest przez swe wypowiedzi kształtowana (Grzmil-Tylutki 2010: 145–146). Taki sposób rozumienia dyskursu i wspólnoty dyskursywnej został przedstawiony i rozwinięty w badaniach nad dawnym dyskursem handlowym i reklamowym (zob. Pałka 2022).

W rozdziale 2. zatytułowanym *Związek Harcerstwa Polskiego jako organizacja* przedstawiono kontekst podjętych badań, a więc m.in. historię ZHP, obecny sposób funkcjonowania tej organizacji, charakterystykę członków analizowanej wspólnoty oraz prawne aspekty jej działalności. Bardzo ważnym fragmentem tych rozważań jest część poświęcona ideologii działań ZHP oraz opis celów, postaw i wartości członków badanej organizacji. To wszystko bowiem stanowi istotne tło dyskursu – jego otoczenie społeczno-historyczne, w odniesieniu do którego dyskurs (tu: dyskurs harcerski) buduje się, a jednocześnie jest on „konfigurowany” przez te dane kulturowe, społeczne i historyczne (zob. Pałka 2022: 16; Paveau, Sarfati 2009: 236).

Z kolei rozdział 3. poświęcony został szczegółowemu opisowi metodologii badań, o czym już wspomniano w niniejszej recenzji. W tym miejscu zwrócimy jedynie uwagę na postawione w tej części rozprawy hipotezy, które brzmią: 1. dyskurs harcerski w Polsce jest spójny pod względem tematycznym; 2. kontekst społeczny i kulturowy znacząco wpływa na kształtowanie się dyskursu harcerskiego; 3. główne narracje ZHP odzwierciedlają ideologiczne i wychowawcze założenia organizacji, 4. istnieją specyficzne strategie komunikacyjne charakterystyczne dla dyskursu harcerskiego; 5. relacje między tekstami tworzą złożoną sieć znaczeń i powiązań; 6. dyskurs harcerski odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu tożsamości organizacyjnej oraz wizerunku medialnego ZHP (s. 88–89). Raz jeszcze podkreślmy, że umiejętność stawiania pytań i formułowania hipotez badawczych świadczy o dojrzałości naukowej pani mgr Katarzyny Jachymek.

Następne dwa rozdziały mają charakter analityczny i podjęto w nich opis słów kluczowych oraz strategii dyskursywnych. Na wysoką ocenę zasługuje zwłaszcza jakościowa i ilościowa analiza słów kluczowych – rozumianych „w kategorii symbolu, który jest nośnikiem świata wartości danej społeczności” (s. 109). Tej pierwszej dokonano na podstawie

własnej kompetencji językowej i tekstowej, a tej drugiej – przy użyciu narzędzia, jakim jest Korpusomat, który umożliwił przeprowadzenie badań frekwencyjnych. Dzięki zastosowaniu obu, wzajemnie się uzupełniających, metod analizy słownictwa udało się między innymi ustalić, że leksykalnymi nośnikami wartości są trzy kategorie: 1. leksemy nazywające zbiorowości i jednostki struktury organizacyjnej ZHP, zwłaszcza z poziomu centralnego, np. *Główna Kwatera, Rada Naczelna, wodniacy*; 2. leksemy nazywające idee organizacyjne/wartości np. *zaangażowanie, aktywizm, normy moralne, komunikacja, praca, służba, rozwój, wychowanie*; 3. leksemy nazywające obszary wychowania w ZHP oraz wartości, np. *harcerska telewizja, zdrowe nawyki, higiena pracy*. Kilka jednak kwestii poruszonych przez Doktorantkę rodzi moje wątpliwości i lekki niedosyt, a są to:

1. wydzielenie odrębnego tematu dla jednego leksemu *dyskusja*, zwłaszcza gdy można zaliczyć go do komunikacji (s. 108);
2. opisanie notowanych przez słowniki znaczeń leksemu *organizacja* jako kontekstów występowania (zob. WSJP trzy znaczenia: 1. ‘stowarzyszenie’, 2a. ‘czynność’, 2b. ‘sposób’; <https://wsjp.pl/haslo/podglad/7074/organizacja>);
3. ogólnikowe opisanie kategorii osoby MY i ONI i ich językowych realizacji (zob. różne typy MY: inkluzywne, ekskluzywne, pozorne itp.; Łysakowski 2005 – *Wpływowe osoby. Gramatyka i perswazja*) (s. 113);
4. użycie szkolnej nazwy rodzaju gramatycznego – rodzaj męski (a nie męskożywotny, męskonieżywotny czy męskoosobowy) (s. 116).

W rozdziale 5. pani Katarzyna Jachymek analizuje strategie dyskursywne. W pierwszej kolejności zajmuje się omówieniem tematów podejmowanych w badanej prasie harcerskiej, wśród których na trzech pierwszych miejscach znalazły się zagadnienia poświęcone: a) harcerskim działaniom, b) polityce Związku, c) historii. Następnie Doktorantka przechodzi do opisu stosowanej w badanych tekstach pierwszej grupy strategii w aspekcie poznawczym (1), służących realizacji tematów, do których zalicza strategie: 1.1. podkreślające wagę tematu: 1.1.1 rematyzacja, 1.1.2. odwołanie do wartości; 1.2. oceniające: 1.2.1. opozycja MY – ONI; 1.2.2. predykacja; 1.3. ułatwiające zrozumienie tematu: 1.3.1. definiowanie/wyjaśnianie; 1.3.2. framing, 1.3.3. opis/sprawozdanie; 1.4. perswazyjne: 1.4.1. argumentacja: 1.4.1. dobór ekspertów i źródeł wiedzy, 1.4.2. pouczenie/zachęta do działania; 1.5. skłaniające do refleksji: 1.5.1. pytania). Koniec tej części pracy stanowi przedstawienie relacji między tematami a tytułami badanych artykułów – ich struktury i funkcji. Zaznaczmy, że dzięki tak przeprowadzonej analizie pokazano korelację między sferą organizacyjną funkcjonowania ZHP, tożsamością tej wspólnoty, w tym jej wartościami a strategiami, których celem jest

przybliżenie określonych treści (ważnych dla organizacji), wyjaśnienie ich, zdefiniowanie, ocenienie, potwierdzenie itd. W dalszej kolejności pani Katarzyna Jachymek zajmuje się analizą wydzielonej drugiej grupy strategii dyskursywnych w aspekcie pragmatycznym (2), które mają, jej zdaniem, służyć przekazywaniu informacji o otoczeniu komunikacyjnym dyskursu, a są to: 2.1. nadawcy w dyskursie harcerskim: 2.1.1. perspektywa wypowiedzi JA, 2.1.2. perspektywa wypowiedzi MY, 2.1.3. łączona perspektywa wypowiedzi, 2.1.4. brak ujawnionego narratora; 2.2. budowanie wizerunku nadawcy: 2.2.1. strategie autoprezentacyjne, 2.2.2. strategie budowania tożsamości z odbiorcą; 2.2. odbiorcy w dyskursie harcerskim; 2.3. konteksty dyskursu harcerskiego; 2.4. cele komunikatów w dyskursie harcerskim, 2.5. przewidywane rezultaty. Moje zastrzeżenia i pytania budzą następujące kwestie:

1. odwołanie do wartości też jest rodzajem strategii oceniających (można byłoby wspomnieć o tym na marginesie i wyjaśnić kryteria czy zasadność odróżnienia jednych od drugich) (s. 139);
2. niezrozumiałe (niewyjaśnione w pracy) połączenie predykcji z przykładami, w których występują operatory modalne, czasowniki modalne czy strategie informacyjno-weryfikacyjne w rozumieniu Aloszy Awdiejewa (zob. Awdiejew, Habrajska 2006; *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*) (s. 142–143);
3. użycie nieprecyzyjnego sformułowania (s. 158) „strategia konwersacyjna – imitująca rozmowę z pytania i odpowiedziami” – strategia konwersacyjna to konkretny termin, który Awdiejew definiuje jako „świadomie kierowany przez nadawcę i interpretowany przez odbiorcę spójny ciąg aktów mowy, za pomocą którego dążą oni do osiągnięcia wspólnie akceptowanego celu komunikacyjnego” (Awdiejew, 2004: 71) (Awdiejew 2004: 73–86; zob. *Gramatyka interakcji werbalnej*);
4. użycie nieprecyzyjnego sformułowania „pytania konwersacyjne” w opozycji, jak dobrze rozumiem, do „pytań retorycznych” (s. 158);
5. opis strategii nadawczo-odbiorczych (s. 166–181) – moje wątpliwości rodzi po pierwsze to, że w niekonsekwentny sposób nazwano te strategie, np. „Nadawcy w dyskursie harcerskim”, „Perspektywa wypowiedzi: ja” w opozycji do nazwy „Strategie autoprezentacji”; po drugie opis jest zbyt chaotyczny, nienaukowy i nieodwołujący się do żadnej literatury przedmiotu, w szczególności w zakresie analizy perswazyjnych zastosowań kategorii osoby w języku i komunikacji oraz gramatyki grzeczności, np. Łysakowski 2005 (zob. *Wpływowo osoby. Gramatyka i perswazja*), Łaziński 2006 (zob. *O paniach i panach. Polskie rzeczowniki tytułowe i*

ich asymetria rodzajowo-płciowa), Marcjanik 2007 (zob. *Grzeczność w komunikacji językowej*).

6. niejasne opisanie i uwzględnienie kontekstu, celów i rezultatów dyskursu harcerskiego jako strategii dyskursywnych (s. 181–190).

Na koniec oceny merytorycznej zawartości pracy dodajmy się, że w zakończeniu rozprawy pani Katarzyna Jachymek omówiła *story line* dyskursu harcerskiego, na które składają się dwie główne osie narracyjne – rozwój i wspólnotowość, oraz potwierdziła postawione hipotezy poprzez odniesienie do wyników własnych badań i wyróżnionych strategii dyskursywnych. Opracowanie pod względem merytorycznym, pomimo moich uwag, których jest stosunkowo niewiele, oceniam bardzo pozytywnie i doceniam umiejętności metodologiczne oraz analityczne Doktorantki.

4. Redakcja tekstu i styl oraz poprawność językowa

Z recenzenckiego obowiązku przyjdzie jeszcze zwrócić także osobną uwagę na językową i formalną stronę pracy mgr Katarzyny Jachymek. W pierwszym z tych aspektów oceniane opracowanie nie budzi większych zastrzeżeń. Doktorantka bardzo dobrze opanowała styl naukowy. Jej wykład jest klarowny, język poprawny, słownictwo stosowne, składnia właściwa, a interpunkcja wyśmienita. Jedyne, czego nie można zaakceptować pod kątem normy ortograficznej, to stosowanie na wzór angielszczyzny zapisu wielką literą do określeń typu „Narracyjna Analiza Dyskursu” (np. s. 50, 51, 89) oraz błędnie zapisany małą literą tytuł czasopisma „Na tropie” (s. 85). W drugim z tych aspektów rozprawa w dużej mierze stanowi świadectwo dobrze opanowanych umiejętności tworzenia tekstu naukowego, operowania jego wielopoziomowym przekazem, taksonomią oraz aparatem krytycznym. Czytelnikowi utrudnia jednak lekturę, po pierwsze, przyjęta w rozprawie forma przypisów w tekście głównym, z którą w swej pracy redaktorskiej i naukowej spotykam się po raz pierwszy. Niezgodnie ze stosowaną w nauce polskiej konwencją Doktorantka nie podaje w przypisie roku wydania, np. (Czachur 2020: 166), ale jedynie nazwisko autora i stronę, np. (Czachur 166) (zob. s. 9) lub nazwisko, fragment tytułu i stronę (van Dijk, *Badania...* 13) (zob. s. 7). Uniemożliwia to odnalezienie w bibliografii właściwej pozycji w sytuacji, gdy umieszczono w niej odwołanie do kilku publikacji tego samego badacza. Po drugie, w podziale na poszczególne podrozdziały nie użyto żadnej numeracji (zob. spis treści), aby lepiej uporządkować wewnętrzną strukturę tekstu. Co gorsza, w tekście głównym (w rozdziale 4 i 5) jest szereg

Ratka

podtytułów (nazywające różne typy strategii) zapisanych różną czcionką, których nie uwzględniono w spisie treści.

5. Konkluzja

Przedłożona do opinii recenzenckiej rozprawa doktorska pani Katarzyny Jachymek pt. *Polski dyskurs harcerski. Analiza narracyjna* przynosi dojrzałą badawczą i nowatorską próbę opisu wybranej wspólnoty dyskursywnej i stosowanych przez tę wspólnotę strategii służących do kreowania opowieści o organizacji i jej tożsamości oraz wpływania na odbiorców. Z nałożonych na siebie dyrektyw badawczych Doktorantka wywiązała się w stopniu wysoce zadowalającym, przedkładając dysertację o znacznych walorach metodologicznych, interpretacyjnych oraz poznawczych, wydatnie poszerzających stan wiedzy lingwistycznej na temat dyskursu harcerskiego.

Z pełnym przekonaniem stwierdzam, że w rozumieniu art. 187. ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. z 2022 r. poz. 574 z późn. zm.) recenzowana dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i wykazuje szeroką ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki oraz umiejętność prowadzenia przez Nią samodzielnych badań w zakresie językoznawstwa. **Wnoszę zatem o dopuszczenie Pani Mgr Katarzyny Jachymek do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Patrycja Patka

Podpisuje
z CenCert

Podpisany elektronicznie przez
Patrycja Patka
18.12.2024
21:29:36 +01'00'